

DE STEDELIJKE FLORA VAN AMSTERDAM ONDER DE LOEP

Ton Denters (Veemkade 1106, 1019 BZ Amsterdam)

Het produkt van samenwerking

Iedereen kent Amsterdam van de grachten, zijn gevels, het Rijksmuseum. Amsterdam is cultuur. Maar Amsterdam is ook natuur. Melchers en Timmermans maken dat duidelijk met hun 'Haring in het IJ'¹, waarin zij de verrassende rijkdom van het verborgen dierleven in Amsterdam presenteren. Ook wat betreft wilde planten is er in en rond de hoofdstad van alles te beleven. In het onlangs verschenen boek 'Van muurbloem tot straatmadelief' wordt de wilde flora van Amsterdam uitvoerig beschreven.² De gegevens voor het boek zijn verzameld tussen 1982 en 1992. Het is niet de eerste keer dat de flora van Amsterdam wordt beschreven³, maar nooit eerder is dit zo uitvoerig gebeurd. Dit werk kon tot stand komen door een unieke samenwerking, waarbij de beroepskrachten van de provincie de stadsranden en het landelijk gebied voor hun rekening namen en de floristen, maar liefst honderd in getal(!), het stedelijk gebied. Tegelijkertijd werd er aan bijzondere plantenmilieus als spoorwegen⁴, muren⁵ en opgespoten terreinen⁶ extra aandacht geschonken. Tabel 1 maakt het belang van de bijdrage van de floristen duidelijk. Zonder alle bijdragen en de inzet van de talloze floristen zou 'Van muurbloem tot straatmadelief' zeker een minder interessant boek zijn geworden.

Tabel 1. De bijdrage van floristen bij het inventariseren voor 'Van muurbloem tot straatmadelief', dat in totaal op 815 km² betrekking heeft.

Projectjaar	1989	1990	1991	1992	1993	1994
Actieve floristen	45	50	60	55	45	50
Op AA-soorten gehokt	68	228	297	331	369	404
Volledig gehokt	40	127	171	202	232	267

Onbekend en onbemind?

De stedelijke flora is in veel opzichten een dankbaar onderwerp voor studie, omdat we er (nog) relatief weinig van weten. Dat komt mogelijk doordat velen de stedelijke natuur als tweederangs ervaren en kwalificeren. Maar daarin lijkt verandering te komen, wellicht mede ingegeven door de steeds voortdurende verarming van de flora in het landelijk gebied, waardoor het stedelijk gebied verhoudingsgewijs interessanter is geworden. En wat dat betreft is Amsterdam illustratief. De stedelijke flora lijkt ook in plantensociologisch en plantengeografisch opzicht een bijzondere plaats in te nemen. Een korte toelichting aan de hand van de 'stenen stad', het meest uitgesproken stedelijk milieu.

In Amsterdam bestaat ongeveer 60% uit verhardingen, waarvan het grootste deel belopen wordt. Op dergelijke plaatsen zijn veel specialisten te vinden, waaronder tredbestendige soorten als *Sagina procumbens* (Liggende vetmuur), *Poa annua* (Straatgras), *Matricaria discoidea* (Schijfkamille), *Polygonum aviculare* (Varkensgras) en nieuwkomers als *Sagina apetala* (Tengere vetmuur) en *Eragrostis pilosa* (Straatliefdegras). Verder is dit milieu te typeren als een steenwoestijn. Dat verandert wanneer de betreding wegvalt. Langs gevels van huizen, langs stoepranden en bij verkeerspalen is het aanbod aan soorten veel groter. In sommige gevallen ontwikkelen zich zelfs weelderige begroeiingen. Zonder menselijk ingrijpen kan het zelfs behoorlijk uit de hand lopen, want zonder voortdurende beheersmaatregelen kunnen ook delen van de stad op den duur in bos veranderen.

Naast een heel scala van min of meer triviale soorten groeien er tussen de verhardingen ook soorten die velen er niet zo gauw verwachten, zoals *Gnaphalium luteoalbum* (Bleekgele droogbloem). Toch is het voorkomen van de soort daar allang niet meer bijzonder. Tussen het plaveisel zijn regelmatig ook echte bijzonderheden aan te treffen. Het gaat daarbij vaak om zuidelijke soorten, die in het stedelijk gebied doorgaans op zonnige plaatsen opduiken. Zo herbergt Amsterdam planten die we kennen uit Zuidoost-Nederland zoals *Leonurus cardiaca* (Hartgespan), *Verbena officinalis* (IJzerhard) en *Desmazeria rigida* (Stijf hardgras). Daarnaast zijn er soorten van ver over de grens, zoals de Zuid Europese *Satureja calamintha* subsp. *calamintha* (Kleinbloemige steentijm), *Ficus carica* (Vijgeboom) en *Platanus hybrida* (Plataan). Van de Plataan worden in de steden kiemende planten en jonge bomen gevonden.⁷ Uit hetzelfde gebied komen ook de nieuwste aanwinsten als *Polycarpon tetraphyllum* (Kruismuur), *Lamarckia aurea* (Vlaggetjesgras) en *Erigeron karvinskianus* (Muurfijnstraal).¹⁰ Al deze soorten lijken zich uitstekend thuis te voelen in het warme stadsklimaat.

Van speciale betekenis in de stenen stad zijn de muurplanten, omdat daaronder veel bijzondere en zeldzame soorten voorkomen. Amsterdam heeft wat dat betreft veel te bieden. Het meest opmerkelijk is daarbij het voorkomen van *Asplenium fontanum* (Genaalde streepvaren), *Ceterach officinarum* (Schubvaren) en *Asplenium adiantum-nigrum* (Zwartsteel). Deze laatste is bezig met een opmerkelijke opmars.⁸ Elk van deze drie varens is in ons land uiterst zeldzaam. Daarnaast biedt Amsterdam ook nog onderdak aan bedreigde en inmiddels beschermde muurplanten als *Pseudofumaria lutea* (Gele helmblom), *Parietaria judaica* (Klein glaskruid), *Desmazeria rigida* (Stijf hardgras), *Cystopteris filix-fragilis* (Blaasvaren), *Asplenium trichomanes* (Steenbreekvaren) en *Asplenium scolopendrium* (Tongvaren). Met name in het oostelijk havengebied zijn indrukwekkende muurplantbegroeiingen aanwezig, die van nationale betekenis zijn.

In en rond Amsterdam zijn ruim 800 soorten te vinden, waaronder 70 Rode Lijstsoorten en 10 soorten orchideeën. Niemand – ook ik niet – had zo'n rijkdom verwacht of voor mogelijk gehouden. Toch spreken de cijfers voor zich (Figuur 1). Eén van de opvallendste constatering daarbij is dat Amsterdam meer bedreigde, zeldzame en beschermde soorten herbergt dan haar buitengebied. Een groot deel van de Rode Lijstsoorten groeit in het stedelijk gebied en slechts een klein deel in het landelijk gebied. Niet Amstelland of Waterland springen eruit, maar de bouw-, haven-

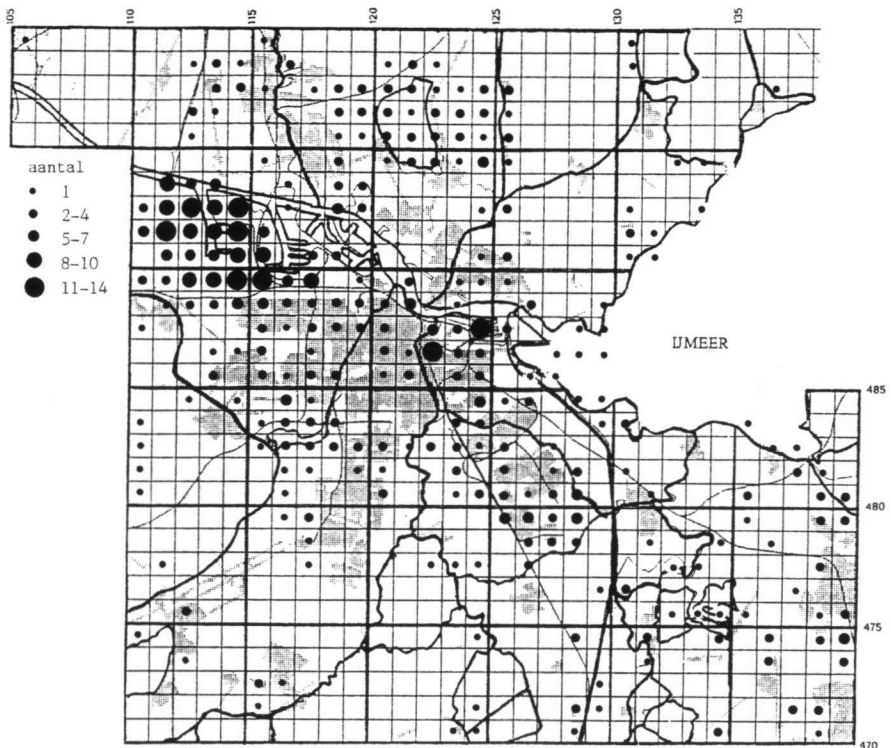

Fig. 1. De verspreiding van aantallen Rode-Lijstsoorten per kilometerhok in en rond Amsterdam.

en industrieterreinen, spoorwegen en de oude binnenstad! Vooral het Westpoortgebied rond Ruigoord is in dit opzicht opmerkelijk. Geen enkel traditioneel natuurgebied rond Amsterdam kan zich qua soortenrijkdom met de opgespoten, voor havenaanleg voorbestemde terreinen rond Ruigoord meten.

Het urbaan district

Het is nu duidelijk dat het stedelijk gebied met zijn versteende of geroerde bodems een heel eigen plantenleven kent. Zó eigen zelfs, dat wij in ons boek voorstellen om een 14de plantendistrict aan Nederland toe te voegen: het Urbaan District (Tabel 2). Exclusief zijn soorten die merendeels gebonden zijn aan het warme stadsklimaat of aan 'stedelijke' bodems.⁹ Vaak betreft het adventieven, verwilderde soorten en neofieten. Soorten als *Ficus carica* (Vijgeboom), *Buddleja davidii* (Vlinderstruik), *Eragrostis spec.* (Liefdegrassen), *Amaranthus spec.* (Amaranten) zijn in dat verband kenmerkend.

Weeda heeft ons de benaming 'Urbaan district' voorgesteld, omdat dat in stijl is met barokke termen als Estuariën-, Fluviaal, Renodunaal en Subcentreuroop district. Verder schrijft hij: "En nu, asfalteren maar! Dan krijgen we tenminste voldoende aaneengesloten oppervlakte voor een volwaardig district. Als Nederland inderdaad de parkeerplaats van Europa wordt, ziet het er hoopvol uit voor jullie nieuweling."

Tabel 2. Aanzet tot de karakterisering van het Urbaan district.

Wordt gekarakteriseerd door 'stedelijke' bodems (merendeels stenen substraten en verstoorde bodems) en afwijkend klimaat, waarbij warmtebehoefte, van elders afkomstige (adventieven, verwilderde soorten, neofyten) en deels vorstgevoelige soorten als kenmerkend kunnen worden beschouwd.

Kenmerkende soorten:

Tengere vetmuur, diverse muurplanten (Muurleeuwebekje, Klein glaskruid en varens), diverse amaranten, liefdegrassen, Kruismuur¹⁰ (*Polycarpon tetraphyllum*) en Muurfijnstraal¹⁰ (*Erigeron karvinskianus*).

Adventieven, met als belangrijkste soorten: Alsemambrosia, Groot akkerscherm, Zegekruid en Vlaggetjesgras¹⁰ (*Lamarckia aurea*).

Verwilderende cultuurplanten als: Vijgeboom, Plataan, Vlinderstruik, Grote leeuwebek, Kleinbloemige steentijm en Gele helmblom.

Gemeenschappelijk met Zuidoost-Nederland: Bosrank, Stinkende ballote, Hartgespan en IJzerhard.

1. M. Melchers & G. Timmermans, 1991. Haring in het IJ. De verborgen dierenwereld van Amsterdam. Stadsuitgeverij Amsterdam.
2. T. Denters, R. Ruesink & B. Vreeken, 1994. Van muurbloem tot straatmadelief. KNNV, Utrecht.
3. In dit verband zijn van belang:
 - a. J.G.H. Rombouts & J.J.F.H.T. Merkus Doornik, 1852. Flora Amstelaedamensis. Amsterdam.
 - b. J. Prins & A. Gorter, 1941. Planten van Amsterdam. Nederlandsche Natuurhistorische Vereeniging, afdeling Amsterdam.
 - c. J. Bolman, 1976. Wilde planten in en bij Amsterdam. Zutphen.
4. A. Koster, 1986. Bijzondere planten langs het Amsterdamse spoor. Natura 83: 91-99.
5. T. Denters, M. Pheijffer en A. Stunnenberg, 1989. Muurplanten inventarisatie-rapport Amsterdam. Eigen uitgave. Amsterdam.
6. J. Walters, 1991/1993. Wilde planten van het westelijk havengebied van Amsterdam en Wilde en verwilderde vaatcryptogamen en zaadplanten in het westelijke havengebied van Amsterdam. Eigen uitgaven. Amsterdam.
7. Mondelinge mededeling R. Andeweg en eigen waarnemingen.
8. T. Denters & R. van Moorsel (in voorbereiding). De Zwartsteel op retour; overzicht van het voorkomen in Nederland en de recentelijke uitbreidingen. Wordt aangeboden voor Gorteria.
9. Het belangrijkste aandeel 'stedelijke' bodem wordt gevormd door stenen substraten (circa 60%), voorts is Amsterdam een vergaarbak van diverse bodems: variërend van de oorspronkelijke veen- en kleibodems tot aangevoerde duin- en pleistocene zandgronden en allerlei 'geroerde' en verontreinigde bodems.
10. Deze nieuwe Nederlandse namen zijn gekozen door R. van der Meijden, en zullen worden opgenomen in ed. 22 van de Heukels' Flora (te verwachten voorjaar 1996).

5. TOEKOMST

De eerste vijf jaren van haar bestaan is FLORON erin geslaagd een grote groep actieve floristen aan zich te binden. Binnen de verschillende inventarisatieprojecten zijn meer dan één miljoen waarnemingen verricht, een verdrievoudiging ten opzichte van eerdere perioden. Tezamen met de onzekere financiële situatie is het succes FLORON bijna te veel geworden. Het Landelijk Bureau was te klein om voldoende ondersteuning aan de DC's en de floristen te bieden, en er ontstonden oplopende achterstanden in de digitalisering en controle van gegevens. Daardoor is het enthousiasme van de floristen onder druk komen te staan. Toch kunnen we nu de toekomst met vertrouwen tegemoet gaan zien. Daarvoor zijn drie redenen.

De eerste reden betreft de samenwerking met het Rijksherbarium. De bereidheid om FLORON de voortrekkersrol te geven in de verdere ontwikkeling van FLORBASE heeft ons de mogelijkheid geboden om vanuit een sterkere positie met verscheidene departementen te onderhandelen over de financiering van FLORON. Het levert ons ook de positieve contacten met de andere bronhouders van FLORBASE.

De tweede reden is dat de financiering van FLORON inderdaad aanzienlijk is verbeterd. Departementen zowel als andere bronhouders, inclusief het RH en FLORON, profiteren op deze wijze van de centrale ontsluiting van floristische informatie. Vanaf 1994 zijn we in snel tempo bezig de achterstanden in de eigen gegevensverwerking in te lopen. Daarnaast is de ondersteuning aan de DC's en floristen verbeterd. Actuele gegevens van andere bronhouders zullen de komende jaren ook aan FLORBASE worden toegevoegd. Uit het feit dat de overheid FLORON in staat stelt de beheerder van FLORBASE te zijn, blijkt het vertrouwen in onze rol als Particuliere Gegevensverzamelende Organisatie en de erkenning van onze deskundigheid.

De derde en meest belangrijke reden betreft de floristen zelf. Het enthousiasme uit de eerste jaren en de betrokkenheid bij hun eigen organisatie blijken er nog steeds te zijn. Zonder landelijke floradatabank kan FLORON bestaan, zonder geld kan FLORON waarschijnlijk nog het een en ander gedaan krijgen, maar zonder floristen is er geen FLORON! En omdat de overheden de afgelopen jaren steeds minder inventariseren is de rol van PGO's als FLORON steeds groter geworden. De PGO-waarnemers zijn de ogen en oren in het veld.

De floristiek heeft ook internationale aspecten. Internationaal gezien worden in Noordwest-Europa zeer gedetailleerde verspreidingsgegevens over plantesoorten verzameld. In de ons omringende landen vindt de presentatie van de verspreiding plaats met een detailniveau van hokken van 25–125 km².^{48 49 50} De basisinformatie wordt vaak gedetailleerder verzameld (1–4 km²). In sommige gevallen wordt op verspreidingskaarten ook de abundantie van soorten per hok weergegeven, een wijze van presentatie die in Nederland wel regionaal, maar nog nauwelijks nationaal is toegepast. Het betreft vooral Rode-Lijstsoorten. Geconcludeerd kan worden dat Nederland dus zeker niet uit de toon valt wat betreft de mate van ruimtelijk detail van het huidige floristisch onderzoek. Met de beschikbaarheid van de twee inventarisatieronden van de Atlas van de Nederlandse Flora lopen we zelfs duidelijk voorop. Hetzelfde geldt ook voor de mogelijkheden voor landelijke verspreidingskaarten op kilometerhokniveau, die met FLORBASE en de ruimtelijke detaillering van het FLORON-Totaalproject zijn ontstaan.

In de komende jaren zal FLORON verschillende activiteiten gaan ontplooiën voor de floristen. Gezien het huidige grote succes blijven we de organisatie van meerdaagse inventarisatiekampen stimuleren, met name in de regio's waar een interessante flora voorkomt, die bij gebrek aan floristen of professionele activiteiten nog relatief onbekend is. Teneinde dubbel werk te voorkomen zullen we onze inventarisaties beter proberen af te stemmen op de professionele activiteiten van derden. Gezien het belang van waarnemingen aan Rode-Lijstsoorten willen we het huidige Rode-Lijstproject beter laten aansluiten op het Totaalproject en meer onder de aandacht van de floristen gaan brengen. Het actualiseren van de bestaande Rode Lijst op basis van alle nieuwe gegevens hopen we ook binnen afzienbare tijd te kunnen starten. Verder zal in samenwerking met andere organisaties worden geprobeerd een landelijk botanisch meetnet van de grond te krijgen, waarmee het mogelijk moet worden binnen relatief korte tijdsperiodes te analyseren welke ontwikkelingen zich in de Nederlandse flora voordoen.